

УДК 303.01

Abdullo JONIKULOV,
Stajyor o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent, O'zbekiston
E-mail: abdullojonikulov1995@gmail.com

PhD, dotsent X.Bakirova taqrizi asosida

КОГНИТИВ-ПРАГМАТИК YONDASHUVNING TARJIMA TA'LIMIDAGI METODOLOGIK O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada kognitiv-pragmatik yondashuvning tarjima ta'limidagi metodologik ahamiyati tahlil qilinadi. Tarjima jarayoni faqat til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga ko'chirish emas, balki matn mazmuni, muallif niyati, kommunikativ vaziyat, madaniy kontekst va qabul qiluvchi auditoriya ehtiyojlarini hisobga olgan murakkab aqliy-kommunikativ faoliyat sifatida qaraladi. Maqolada kognitiv yondashuv tarjimon tafakkuri, konseptual tahlil, bilimlar tizimi va mental modellar bilan bog'liq jihatlarini ochib bersa, pragmatik yondashuv nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad, adresat omili va tarjimaning ta'sirchanlik darajasini belgilashi ko'rsatib beriladi. Tadqiqotda tarjima ta'limida mazkur yondashuvdan foydalanish talabalar tarjima kompetensiyasini rivojlantirish, matnni chuqur anglash, ekvivalentlikni kontekst asosida tanlash va madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: tarjima ta'limi, kognitiv-pragmatik yondashuv, tarjima kompetensiyasi, konseptual tahlil, pragmatik moslashuv, madaniyatlararo kommunikatsiya, metodologiya.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ МЕСТО КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ ПЕРЕВОДУ

Аннотация

В данной статье анализируется методологическое значение когнитивно-прагматического подхода в обучении переводу. Процесс перевода рассматривается не только как перенос языковых единиц с одного языка на другой, но и как сложная мыслительно-коммуникативная деятельность, учитывающая содержание текста, авторскую интенцию, коммуникативную ситуацию, культурный контекст и потребности принимающей аудитории. В статье показано, что когнитивный подход раскрывает аспекты, связанные с мышлением переводчика, концептуальным анализом, системой знаний и ментальными моделями, тогда как прагматический подход определяет речевую ситуацию, коммуникативную цель, фактор адресата и степень воздействующего потенциала перевода. В исследовании обосновывается, что применение данного подхода в обучении переводу способствует развитию переводческой компетенции студентов, глубокому пониманию текста, выбору эквивалентности на основе контекста и повышению эффективности межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: обучение переводу, когнитивно-прагматический подход, переводческая компетенция, концептуальный анализ, прагматическая адаптация, межкультурная коммуникация, методология.

THE METHODOLOGICAL ROLE OF THE COGNITIVE-PRAGMATIC APPROACH IN TRANSLATION EDUCATION

Annotation

This article analyzes the methodological significance of the cognitive-pragmatic approach in translation education. The translation process is viewed not merely as the transfer of linguistic units from one language into another, but as a complex cognitive-communicative activity that takes into account the content of the text, the author's intention, the communicative situation, the cultural context, and the needs of the target audience. The article demonstrates that the cognitive approach reveals aspects related to the translator's thinking, conceptual analysis, knowledge system, and mental models, while the pragmatic approach determines the speech situation, communicative purpose, addressee factor, and the degree of the translation's persuasive or expressive impact. The study substantiates that the use of this approach in translation education contributes to the development of students' translation competence, deeper text comprehension, context-based selection of equivalence, and improvement of intercultural communication effectiveness.

Keywords: translation education, cognitive-pragmatic approach, translation competence, conceptual analysis, pragmatic adaptation, intercultural communication, methodology.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida tarjima ta'limi oddiy lingvistik bilimlarni o'rgatish bilan cheklanib qola olmaydi. Chunki zamonaviy tarjimon nafaqat so'zlarning lug'aviy ma'nosini bilishi, balki matn ortida turgan konseptual mazmuni, muallifning kommunikativ niyatini, madaniy belgilarni va adresatga ta'sir qilish mexanizmlarini ham to'g'ri anglay olishi kerak. Shuning uchun tarjima ta'limida faqat grammatik, leksik yoki stilistik yondashuvlarga tayanish yetarli emas. Ha, afsuski, "so'zma-so'z tarjima qilsam bo'ldi" degan

davr ilmiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham chiroyli tarzda dafn etilgan.

Tarjima nazariyasi va amaliyotida kognitiv-pragmatik yondashuv muhim metodologik asoslardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Kognitiv yondashuv tarjimoni inson tafakkuri, bilimlar tizimi, konseptual xarita, idrok va mental model bilan bog'liq jarayon sifatida tushuntiradi. Pragmatik yondashuv esa tarjima matnining real kommunikativ vaziyatda qanday vazifa bajarishini, kimga qaratilganini, qanday ta'sir

ko'rsatishini va qanday madaniy sharoitda qabul qilinishini o'rganadi.

Tarjima ta'limida ushbu ikki yondashuvning uyg'un qo'llanilishi talabalarda chuqur matn tahlili, kontekstual fikrlash, madaniy sezgirlik, kommunikativ moslashuv va mustaqil tarjima qarori qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa tarjima kompetensiyasining yuqori bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi kognitiv-pragmatik yondashuvning tarjima ta'limidagi metodologik o'rnini aniqlash, uning nazariy asoslarini yoritish hamda amaliy ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot Metodi. Tadqiqotda nazariy-tahliliy, qiyosiy, tavsifiy va metodologik tahlil usullaridan foydalanildi. Avvalo, tarjima ta'limiga oid lingvodidaktik yondashuvlar, kognitiv tilshunoslik va pragmalogik doirasidagi asosiy qarashlar o'rganildi. Shundan so'ng kognitiv va pragmatik yondashuvlarning tarjima jarayonidagi o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi.

Tadqiqot quyidagi metodik yo'nalishlarga asoslandi:

Nazariy tahlil orqali kognitiv-pragmatik yondashuvning tarjima ta'limidagi ilmiy asoslari aniqlashtirildi.

Qiyosiy tahlil yordamida an'anaviy lingvistik yondashuv va kognitiv-pragmatik yondashuv o'rtasidagi farqlar ko'rsatildi.

Tavsifiy tahlil asosida tarjima jarayonida konsept, kontekst, muallif niyati, adresat va kommunikativ vaziyat omillarining o'rni ochib berildi.

Metodik umumlashtirish orqali ushbu yondashuvni tarjima ta'limiga tatbiq etish imkoniyatlari belgilandi.

Tadqiqot materiali sifatida tarjima nazariyasi, tarjima didaktikasi, kognitiv tilshunoslik va pragmalogik sohalardagi umumiy qarashlar hamda tarjima amaliyotida uchraydigan ilmiy metodik holatlar asos qilib olindi.

Tadqiqot natijalari. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima ta'limida bir nechta muhim metodologik vazifani bajaradi.

Birinchiidan, ushbu yondashuv tarjimini oddiy til almashtirish jarayoni emas, balki murakkab tafakkur faoliyati sifatida tushuntiradi. Tarjimon matnini o'qir ekan, undagi so'zlar, iboralar va grammatik tuzilmalarni emas, balki ularning ortidagi konseptual mazmunni angelaydi. Masalan, ma'lum bir madaniyatga xos frazeologik birlikni tarjima qilishda uning yuzaki ma'nosi emas, balki xalq tafakkuridagi obrazli asosini tushunish zarur. Aks holda tarjima tashqi jihatdan to'g'ri, mazmunan esa noqulay chiqadi. Bu esa tarjima olamidagi eng klassik falokatlaridan biri.

Ikkinchiidan, kognitiv-pragmatik yondashuv talabalarda kontekstual fikrlashni rivojlantiradi. Har qanday matn ma'lum bir vaziyat, maqsad va auditoriya uchun yaratiladi. Shuning uchun tarjimada ekvivalent tanlash faqat lug'atdagi moslik asosida emas, balki matnning kommunikativ vazifasi asosida amalga oshirilishi kerak. Masalan, rasmiy hujjat, reklama matni, ilmiy maqola, badiiy matn yoki og'zaki nutq tarjimasi bir xil strategiyani talab qilmaydi.

Uchinchiidan, pragmatik yondashuv tarjimada adresat omilining ahamiyatini kuchaytiradi. Tarjima matni qaysi auditoriya uchun mo'ljallangani tarjima uslubiga bevosita ta'sir qiladi. Ilmiy matnda aniqlik va terminologik izchillik ustuvor bo'lsa, reklama matnida ta'sirchanlik va ishonitirish kuchi muhim bo'ladi. Badiiy matnda esa obrazlilik, emotsional ohang va estetik ta'sir saqlanishi kerak.

To'rtinchiidan, kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima kompetensiyasining tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishga yordam beradi. Bular quyidagilardan iborat:

- lingvistik kompetensiya;

- diskursiv kompetensiya;
- madaniyatlararo kompetensiya;
- pragmatik kompetensiya;
- strategik kompetensiya;
- analitik fikrlash kompetensiyasi.

Beshinchidan, ushbu yondashuv tarjima ta'limida interaktiv va muammoli topshiriqlarni qo'llash imkonini beradi. Talabalarga matnini faqat tarjima qilish emas, balki uni tahlil qilish, tarjima strategiyasini asoslash, muqobil variantlarni solishtirish, pragmatik yo'qotishlarni aniqlash va tarjima qarorini izohlash kabi vazifalar berilishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima ta'limining nazariy asoslarini boyitadi, amaliy mashg'ulotlarni esa mazmunan chuqurlashtiradi.

Muhokama. Kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima ta'limida metodologik jihatdan ayniqsa muhimdir, chunki u tarjimini ko'p bosqichli jarayon sifatida ko'rishga imkon beradi. Bu jarayonda talaba avval matnini idrok qiladi, so'ng uning konseptual tuzilmasini angelaydi, keyin kommunikativ maqsadini aniqlaydi va nihoyat maqsad tilida mos ifoda vositalarini tanlaydi. Shu tariqa tarjima mexanik ko'chirish emas, balki ongli interpretatsiya va qayta yaratish faoliyatiga aylanadi.

An'anaviy tarjima ta'limida ko'pincha asosiy urg'u grammatik to'g'rilik, leksik moslik va sintaktik ekvivalentlikka qaratiladi. Bunday yondashuv ma'lum darajada zarur, albatta. Grammatikani bilmasdan tarjima qilish, xaritasiz cho'lda yurishga o'xshaydi. Lekin faqat grammatika bilan cheklanish ham yetarli emas. Chunki tarjima matnining haqiqiy sifati uning kommunikativ vazifani qanchalik bajara olishi bilan belgilanadi.

Kognitiv-pragmatik yondashuvning afzalligi shundaki, u talabani "qanday tarjima qilish kerak?" degan savol bilan birga "nima uchun aynan shunday tarjima qilish kerak?" degan savolga ham javob izlashga o'rgatadi. Bu esa tarjima ta'limida reflektiv fikrlashni shakllantiradi. Talaba o'z tarjima qarorini asoslay oladi, muqobil variantlarni baholaydi va matnning maqsadli auditoriyaga ta'sirini oldindan hisobga oladi.

Mazkur yondashuv ayniqsa sohaviy tarjima ta'limida katta ahamiyatga ega. Chunki sohaviy matnlar, masalan, tibbiyot, texnika, energetika, huquq yoki iqtisodiyotga oid matnlar, faqat terminlarni bilishni emas, balki tegishli soha konseptlarini tushunishni talab qiladi. Masalan, energetika sohasiga oid terminni tarjima qilishda talaba uning faqat lug'aviy muqobilini emas, balki texnik jarayondagi vazifasini ham angelay olishi kerak. Aks holda termin tarjimasi shaklan to'g'ri, mazmunan esa noto'g'ri bo'lishi mumkin.

Pragmatik jihatdan esa sohaviy tarjimada aniqlik, qisqalik, terminologik izchillik va kommunikativ moslik muhim o'rin tutadi. Bunday matnlarda badiiy bezak emas, balki ma'lumotning aniq yetkazilishi asosiy mezon hisoblanadi. Demak, tarjima strategiyasi matn turi va kommunikativ vazifaga qarab tanlanishi lozim.

Kognitiv-pragmatik yondashuvni tarjima ta'limiga joriy etishda quyidagi metodik vositalar samarali bo'lishi mumkin:

- konseptual xarita tuzish;
 - matnning kommunikativ vaziyatini aniqlash;
 - muallif niyatini tahlil qilish;
 - adresat profilini belgilash;
 - pragmatik yo'qotish va kompensatsiya usullarini aniqlash;
 - tarjima variantlarini qiyosiy baholash;
 - tarjima qarorini yozma yoki og'zaki asoslash;
 - madaniy realiyalarni izohlash va moslashtirish.
- Bunday topshiriqlar talabani faqat tarjima qilish ko'nikmasini emas, balki tarjimon sifatida fikrlash qobiliyatini

rivojlantiradi. Bu esa tarjima ta'limining eng asosiy maqsadlaridan biridir.

Xulosa. Kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima ta'limida muhim metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Ushbu yondashuv tarjimini til birliklarini almashtirish emas, balki matn mazmunini anglash, muallif niyatini tushunish, madaniy kontekstni hisobga olish va maqsadli auditoriyaga mas tarzda qayta ifodalash jarayoni sifatida talqin etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kognitiv-pragmatik yondashuv talabalarda tarjima kompetensiyasini kompleks rivojlantiradi. Xususan, ularning lingvistik, diskursiv, pragmatik, madaniyatlararo va strategik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek,

bu yondashuv tarjima ta'limida mustaqil fikrlash, muqobil variantlarni baholash, kontekstual tahlil qilish va tarjima qarorini asoslash ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Tarjima ta'limida kognitiv-pragmatik yondashuvdan foydalanish ayniqsa sohaviy tarjimonlarni tayyorlashda dolzarbdir. Chunki sohaviy tarjimada terminologik aniqlik bilan birga konseptual tushunish va kommunikativ moslik ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, kognitiv-pragmatik yondashuv tarjima ta'limining nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini uyg'unlashtiruvchi samarali ilmiy-metodik asos bo'lib, zamonaviy tarjimon tayyorlash jarayonida keng qo'llanishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Bell R. T. Translation and Translating: Theory and Practice. London: Longman, 1991.
2. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam: John Benjamins, 2009.
3. Hatim B., Mason I. The Translator as Communicator. London: Routledge, 1997.
4. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London: Routledge, 2015.
5. Kiraly D. A Social Constructivist Approach to Translator Education. Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты. Москва: Высшая школа, 1990.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
8. Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
9. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
10. Pym A. Exploring Translation Theories. London: Routledge, 2010.
11. Schäffner C., Adab B. Developing Translation Competence. Amsterdam: John Benjamins, 2000.
12. Vermeer H. J. Skopos and Commission in Translational Action // Readings in Translation Theory / ed. by A. Chesterman. Helsinki: Oy Finn Lectura, 1989.